

GRID

Intern faglig debat på Kunstakademiets Arkitektskole, Afd 6

Einig zu sein ist göttlich und gut; woher ist die Sucht denn
Unter den Menschen, daß nur Eines und Einer nur sei?
HÖLDERLIN

Nº 96 december 2011

Følgesedler til fredagsforedrag på Afdeling 6, Arkitektskolen, Holmen,
d.2. dec. 2011, v. **Steen Nepper Larsen**, lektor v. GNOSIS – sind og tænk-
ning, DPU, AU - stla@dpu.dk – www.gnosis.au.dk & bestyrelsesmedlem
af SOPHIA – tænketank for pædagogik og dannelse (www.sophia-tt.org)

Theodor Wiesengrund Adorno & Max Horkheimer: *Oplysningens dialektik. Filosofiske fragmenter (1944)* – tanker om den tidligere kritiske teori og Adornos filosofiske aktualitet

"Erkendelsens utopi ville være at åbne
det begrebsløse med begreber uden at
gøre det lig med dem"

Th.W. Adorno, *Negative Dialektik*, 1966

Velkommen til en blandet landhandel! Bemærk venligst at disse følgesedler *ikke* udgør en færdig, afrundet og læselig artikel. Der er snarere tale om improvisationsmuliggørende oversigtspunkter inkl. citater og referencer til mit fredagsforedrag, og de erstatter samtidig irriterende og opmærksomhedshæmmende power-points og langsommelige tavleskriblerier.

Jeg foreslår, at I kopierer dem og medbringer dem på dagen. Undervejs refereres der bl.a. til seks tekster, der er at finde på øverst på side 10. De mange pointer i rosinens pølseende fra *Oplysningens dialektik* & optegnelserne om "det æstetiske" (s.6) & "det arkitektoniske" (s.10f inkl. referencer s.13) inddrages måske, hvis jeg får lyst & tid til det. Vi får se...

* 1. Først får I lige som smagsprøve mit opslag om Theodor W. Adorno, skrevet til det nys udgivne *Sociologisk leksikon* (red. af Inge Kryger Pedersen & SNL), Hans Reitzels Forlag 2011. Alle de mange >'e (= henvisningspile) markerer henvisninger til andre opslag i leksikonet.

* 2. Så kommer mine anslag til foredraget om det forkætrede værk *Oplysningens dialektik. Filosofiske fragmenter*, som de tyske filosoffer og venner Theodor W. Adorno (1903-1969) og vennen Max Horkheimer (1895-1973) skrev i det amerikanske eksil i 1944. Sidst

* 3. Dernæst følger noterne til et bonusforedrag om Adorno og det arkitektoniske

Ganz am ende findes tre tekster af egen avl:

* 4. Først en lille hengangen radio-SPIDS fra DR P1, fra foråret 2003, det år hvor Adorno ville have rundet de 100 år. På ca. 5 minutter kan den blive til lyd. Prøv selv at læse den op... eller at finde den som æterlyd på nettet via www.dr.dk og videre til P1's arkiv, hvis det ikke er blevet sparet bort siden sidst...

* 5. Dernæst en Adorno-kongenial tekst, der blev bragt på forsiden af *Politikens* debatside, d.31.3.2007 under overskriften: "Økonomi – et selvfedt autistisk væsen".

* 6. Og endelig en syrlig sag om en svunden solnedgang et sted i det nordlige Tjekkiet.

* **NB:** Hvis I er vildt ambitiøse læseheste, så låner/køber/stjæler/finder I mine tekster: *En fortolkende rejse i Münchausens sumpe. 3 essays om kritisk normativitet*, RUC 1987; *Sproget er alles og ingens. Erkendelse og spekulation*, Aarhus 1995; "Ikke-transparente tanker" i tidsskriftet *Kritik* nr.165/2003 & "Kritik af den forsimplede funktionalisme" i Carsten Thau (red.): *Filosofi og arkitektur*, Holmen 2006. Og så kan I julegave-ønske jer en bog, der meget snart udkommer, udg. af nogle ihærdige studerende på Idéhistorie/AU, kaldet *Marxistiske strømninger*; heri vil I kunne finde mit bidrag: "Adorno og Marx/(isme(n))"

1. Et leksikonopslag om Adorno

Adorno, Theodor Wiesengrund, 1903-1969, tysk filosof, kritisk sociolog og musiksociolog.

Betydningsfuld og indflydelsesrig samfundsteoretiker; kritiker af det 20. århundredes dominerende videnskabelige >positivisme (se også >Frankfurterskolen, >kritisk teori og >samfundskritik). Studerede i 1921-24 filosofi, sociologi, psykologi og musikvidenskab i Frankfurt am Main. Faglige udvekslinger med >Benjamin og >Horkheimer. Forsvarede i 1931 sin doktorafhandling *Kierkegaard. Konstruktion des Ästhetischen* (da. *Kierkegaard. Konstruktion af det æstetiske*, 1980). Værket udkom samme dag, som Hitler kom til magten i 1933. Emigration til og ophold i Oxford, 1931-38, New York, 1938-1941 og Los Angeles, 1941-1949. Medarbejder ved *Institut für Sozialforschung* (oprettet i Frankfurt am Main i 1923), der måtte overføres fra Frankfurt til Genf og New York i 1933/1934 (*International Institute of Social Research*). I det amerikanske eksil foretager Adorno studier i den >autoritære personlighed og skriver *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben* (1951, da. *Minima Moralia. Refleksioner fra det beskadigede liv*, 1987, s. 76), hvori det lyder: "Et emanciperet samfund ville ikke være nogen enhedsstat, men virkeliggørelsen af det almene i forsoningen af forskellene." Vender tilbage til Frankfurt i 1949, bliver professor i filosofi i 1956 og leder af det hjemvendte Institut for socialforskning efter kollegaen Horkheimers afgang i 1959. Udgiver i 1966 det skelsættende filosofiske hovedværk *Negative Dialektik*, der søger at forsvare tænkningen af >ikke-identitet. Dør midt i arbejdet med at skrive sit æstetiske hovedværk *Ästhetische Theorie* (no. *Eстетisk teori*, 1999), der udgives posthumt i 1970. Hans samlede værker udgør 20 digre bind: *Gesammelte Schriften* (1986).

Adornos filosofiske og sociologiske tænkning har mange rødder. Altid nærværende er en kritisk drøftelse af arven fra Kant, Hegel, Nietzsche, Marx og Freud. Adornos samfundsfilosofi er på én gang optaget af tankens sociale praksis og af konkrete analyser af menneskets liv. I sit og vennen Horkheimers meget læste og omdiskuterede værk *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente* (1944, da. *Oplysningens dialektik. Filosofiske fragmenter*, 1972) skildres det ikke blot, hvorledes den samfundsmæssige naturbeherskelse slår om i selvødelæggelse; men også hvordan >oplysningstidens idealer kan risikere at slå om i barbari og undertrykkelse. Snarere end at indvarsle fremskridt og menneskelig frihed kommer den massive anvendelse af teknik, videnskab og rationel tænkning til at producere ufrihed og ulykke. Værket blev til under indflydelse af nazismens terror, koncentrationslejrenes folkemord og verdenskrigens ødelæggelser. Det byder også på syrlige og perspektivrige analyser af underholdningsindustrien under overskriften "Kulturindustri. Oplysning som massebedrag". Adorno og Horkheimer giver ikke afkald på oplysningsprojektet, der må nyfortolkes, kritiseres og reddes. De to tænkere lægger afstand til, at menneskelige forhold bliver transformeret til relationer mellem varer, ting og penge (>tingsliggørelse), og de advarede imod den klassificerende og ensliggørende tænkning.

Adorno ønskede, at mennesket kunne gøre ureglementerede erfaringer, leve og udleve sin forskellighed uden angst.

SNL

2. Foredrag om Theodor Wiesengrund Adorno & Max Horkheimer: *Oplysningens dialektik* (1944) - og (sikkert også) lidt om Adorno: *Minima Moralia* (1951), *Negative Dialektik* (1966)

"Hvis en filosofi lader sig referere, er den overflødig."

"Tænkning er ikke åndelig reproduktion af det, der i forvejen eksisterer."

"Der findes intet harmløst mere."

1) Det stærke filosofibegreb og det lykkelige liv

- tiltrædelsesforelæsningsen som nøgle ("Die Aktualität der Philosophie": udfoldes de næste 38 år (*Minima Moralia*, 1951 & *Negative Dialektik*, 1966; forblev programtro)

* De første ord i "Die Aktualität der Philosophie" (1931) - et foredrag på 20 sider:

"Den, der i dag vælger filosofisk arbejde som erhverv, må fra starten opgive den illusion, som kendetegner tidligere filosofiske udkast: at det skulle være muligt, i kraft af tænkningen at begribe totaliteten af det virkelige. Ingen retfærdiggørende fornuft vil kunne genfinde sig selv i en virkelighed, hvis ordening smadrer enhver prætention om fornuft; kun polemisk frembyder virkeligheden sig som hel for den erkendende, mens den alene i spor og ruiner rummer håbet om engang at blive en rigtig og retfærdig virkelighed. Filosofi som i dag fremstiller den som en sådan, tjener ikke til andet end at tildække virkeligheden og forevige dens nuværende tilstand."

(se også tekst 5 (på s.10 øverst i disse følgesedler), s.217-8 for en analyse)

- at "massere" arven fra **Kant** ("Das Ding an sich", friheden, subjektiviteten), **Hegel** (dialektik, historie, subjektivitet, erfaring, splittelse/sønderflåethed, Zerrissen/Zerreissen, totaliteten - som ambition og som forjættelse, formidlingen), **Kierkegaard** (Hiin enkeltes formidlethed; 1933: samtidigheden af Hitlers magtovertagelse og "Konstruktionen af det æstetiske hos Kierkegaard"), **Marx** (vareformen, kapitalbegrebet, kritikken af udbytningen, fremmedgørelsen, tingsliggørelsen dynamikken; den immanente kritik), **Nietzsche** (ironien, aforismen, fornuftskritikken, det ikke-forløjede - roses for at, "han lærte borgerskabet at frygte sine egen fortrængninger"), **Heidegger** (væren, "Das Man", "Jargon der Eigenlichkeit": kritik; men fælles problemlandskab, som bl.a. Hermann Mörchen har vist i et kæmpemæssigt værk i 80'erne), **Weber** (den hjerteløse fornuft og den tankeløse følelse, den instrumentelle fornuft; Zweckrationalität; "Entzauberung"; det sociologiske blik), **Benjamin** (det stoflige, det unikke, byen, natur/kultur, erindring, melankoli; at bringe det sprogløse til sprog); afviste alt for hurtigt **Wittgenstein** (pr. rygmarv og tradition ("han er bare en logisk positivist"), ifølge Hans-Jørgen Schanz)

- kunstinspiration: Proust, Mann, Beckett, Alban Berg, Schönberg;

11 ud af 20 bind er musikfilosofi/-sociologi; Adorno var selv komponist og pianist

- både ideologikritik og prototype-dekonstruktion ("foregriber" Foucault, Derrida, Lyotard (læs fx. Peter Dews))

- freudomarxisme og kritik af den autoritære personlighed (fascismeteor) blandes op

- positivismekritikken (se tekst 1), Frankfurterskolen, diskussionerne med Popper m.fl.; læremester for Habermas, Krahl, Schnädelbach, Wellmer, Jay, Buck-Morss, Benhabib, Bø-Rygg, Schanz, Thomsen etc.

- det dobbelte eksil ("*Oplysningens Dialektik*", 1944, skrevet sammen med venen Max Horkheimer (1895-1973) i USA) - fremmed(hed); at indrette sig hjemligt i sin tekst (MM, s.63); en klassiker; et dystopisk eventyr; en besk, fragmentarisk fortælling; aforismen som form; omfattende receptionshistorie (vores 'backbone'; burde vel være pensum i skolen og på universiteterne også i - og måske specielt i - år 2011 og frem... (*Der citeres fra den danske udg. fra 1995 i det følgende*).

- værket 4-dobbelte udspring - teksten i kontekst: nazisme, stalinisme, kommercialisme, socialdemokratisme (integrationisme, revisionisme)
- et "genremix": filosofi, kulturkritik (se tekst 3), æstetikteori (musik), sociologi, socialpsykologi; t/r fra det konkrete (sanselige) til det abstrakte
- at skrive fra "objektets" (ND) og fra "subjektets synsvinkel" (MM)
- drømmen om en ny sociologi og filosofi ("Institut für Soz..."; som blev genvækket i en noget blegere afglans af Habermas, da han skrev "Opgaver for en kritisk samfundsteori" i 1981)

2) Paradoksologi og aktualitet

- "han" er allerede hos os: hver kultur/generation - sin Adorno
- "tomme pladser" i teksterne; læsermuligheder (ikke udtømte med et revolutionært projekts overvintring i en kuvøse & totalitets-kritikkens ydmyge forvandlinger; uni-smags-forandringer; arven)
- frygtet, berygtet, s(v)ær, fremmedordene er "sprogets jøder"
- massekultur som massebedrag/fordummelse (bilismen, OD, s.304)
- kulturindustri og den totalt forvaltede verden; en monolitisk blok; systemets almagt - individuel afmagt
- fornøftens selvødelæggelse, hvorfor? (OD, s.25 i 1993-udg.)
- hvordan skrive/leve efter Auschwitz? (lidelse; magtesløshed)
- flænses barbariet i sproget; skånselsløst, spidst
- kapitalisme-, civilisations-, videnskabs- og filosofikritik (ud over affirmation; legitimation; degeneration; positivisme)

3) Oplysningens dialektik: fornøftskritikkens hårdhed

- den instrumentelle fornøft (fra naturtvang til samfundstvang og selvtvang; kroppen - s.317; "Ikke banke på", MM, nr.19)
- naturen og mennesket som råstof (den indre og den ydre)
- fataliteten og ufriheden (intet positivt telos, fx. s.305 i OD; kritik af historiefilosofien; dystopi)
- allerede myten er oplysning - og oplysningen slår om og bliver til mytologi (civilisationshistorisk misere; perspektivet er: mindst 2500 år; ingen gen-naivering eller primitiv romantik mulig; ingen vej tilbage til Gud eller én religion)
- identitetstvang (jf. mit sidste fredagsforedrag: "Identitet som mellemværende", GRID nr. XX, 2001) og det dårligt almene; de vinduesløse monader/ knudepunkter for "das schlechte Allgemeine"; "das Ganze ist das Unwahre"/"det er subjektivt/individuel..." (NEJ !)
- to fatale beretninger fra kulturens vugge i det gl. Grækenland: Odysseus (roerne og sirenerne; Kyklopen og 'ingen')

4) Mimesis, det ikke-identiske og kunstens rolle

- små lys i mørket - besindelse på trods af vanvid og ufornøft?
- den smygende, efterlignende, empatiske, indlevende praksis
- "nicht-mit-machen" (ku' udfoldes i timevis...)
- fornøft på trods: fornøftens selvrefleksion
- kroppens og naturens respekt eller dystre hævn (foregriber Jean Baudrillard: *Det fatale* og de objektale kræfters hævn)
- "Il faut être absolument moderne" (Rimbaud)
- at overleve med mimikry er ikke nok

5) Ikke-identitet og atonal erkendelse

- atonal filosofi; klangfigurer
- at tyde i konstellationer, konfigurationer
- "Erkendelsens utopi ville være at åbne det begrebsløse med begreber, uden at gøre det lig (med) dem" (ND, s.19 endnu engang: aldrig positiverende; afstandens pathos; det begrebslige arbejdes nødvendighed - samtidig: "Denken heisst identifizieren")

- dvælen ved genstanden; lytten; "affaldets" pennefører
- erkendelsesdialektik
- et sækulariseret-messiansk blik; forløsningens fravær (sidste aforisme 153 i MM, "Til slut")
- stor forskel på filosofi og videnskab (Prokrustes fra MM, s.204-5; ingen simpel borgfred eller Kooperation)
- brud: mellem væren/tænkning, ideal/virkelighed - u(for)sonet
- tingenes *mere* - subjektets *mere* - værens *mere*...
- se også tekst 2: aldrig subjekt og/eller objekt som rene i sig eller for sig selv - eller for den kritiske teori - givne poler

6) Mistillid til kommunikationen og det blot umiddelbare

- altings formidlethed (subjektets forpligtethed og objektets forrang); subjektets opløsning og systemets al-magt
- sprogets degeneration til signalsprog/kontrol-magt-nomina (se også tekst 2, s.227f)
- distance til konvention; begrebets arbejde; anti-glemsel
- alle sætninger skal være lige vigtige; stå lige langt fra centrum; indeholde det hele; intet skel mellem stil og indhold
- som den varmblodige marxist Ernst Bloch (1885-1977) sagde det: jo større begreber - jo større risiko for, at det falske sniger sig med (ind); men TWA er nu ikke bange for dem, ikke bange for de store ord

7) Evidens-sandhedens intentionsløshed

- i opposition til korrespondens- og konsensusteorier (se tekst 5, s.227f)
- forpligter; den umiddelbare metafysiske erfaring (minoritær)
- åbner sig i glimt, fx. i kunsten (frem)tydet; dechiffreret
- at se det negative i ansigtet; at dvæle ved uretten, det onde
- sandheden er ikke-kommunikabel, intentionsløs, før-begrebslig
- men samtidig har subjektet del i den: den erindrende sandhed

* Ekskurs om at (be)gribe "det æstetiske"

Ludwig Wittgenstein (1889-1951):

"Om kunst er det svært

at sige noget, der er lige så godt som ingenting at sige."

- Det ville Adorno nok kunne erklære sig enig med Wittgenstein om/i.
- Kunsten og filosofien har brug for hinanden:

"Kunst har brug for den filosofi, der interpreterer den, for at få sagt, hvad den ikke selv kan sige, mens det dog kun kan siges af kunsten, idet den ikke siger det. Æstetikens paradokser er dikteret af dens genstand: 'Måske kan skønhed kun opnås gennem en slavisk efterligning af det ubestemmelige ved tingene'." (T.W. **Adorno** og citat af P. **Valéry**)

- Jeg har blot samlet en række citater, hvori Adornos æstetiske teori og reddende blik kommer til udtryk Smag på ordene:

- "Kunst er magi, befriet for den løgn at være sandhed"

- "Når Benjamin mente, at i maleri og plastik var tingenes stumme sprog oversat til et højere, men beslægtet sprog, må det gælde for musikken, at den redder sit navn som ren lyd - men mod den pris at blive skilt fra tingene."

(SNL: **W. Benjamin**, tysk filosof, litteraturforsker m.v., 1892-1940)

- "Måske kan kunstens strenge og rene begreb overhovedet kun hentes fra musikken, mens stor digtning og stort maleri - netop det store - nødvendigvis fører noget stofligt med sig, som overskrider den æstetiske tryllekreds, og ikke lader sig opløse i formens autonomi...."

(*Minima Moralia - refleksioner fra det beskadigede liv*, Århus 1986 (1951), s.174)

- "Ligesom i musikken lyser i naturen det smukke op, for straks at forsvinde ved forsøget på at gøre det nagelfast."

(fra *Ästhetische Theorie*, udg. posthumt i 1970; en nøgleformulering - efter min mening....)

- "Uden historisk erindring ville intet være smukt."

- "...kunstens centrale motiv (er): at den griber efter sin sandhed i det, der ikke kan fastholdes, det skrøbelige."

- "Kunsten vil med menneskelige midler virkeliggøre det ikke-menneskeliges tale."

- "Jo mere fuldkomment kunstværket er, desto mere falder intentionerne bort fra det."

(Alle 4 citater plukket fra afsnittet "Det naturskønne" i værket *Ästh, Th.* Hér kan en kunst-refleksion tage afsæt; netop hér er der noget væsentligt - noget uomgængeligt, der siges uden at det sigelige er nok... **Ekskurs passé**)

8) Solidaritet med metafysikken det øjeblik den styrter sammen

- "*ist das denn alles?*" (bestemt; negativt; i opposition; se tekst 5, s.245f)

- mennesket er mere end en død hund; det metafysiske er andet og mere end opium for folket; ingen simpel dualisme hér mellem fornuft og følelse, logik og retorik, det videnskabelige og det metafysiske

- drømmenes klangbund; lykkehåbets hjemløshed

- længsel i en profan/moderne tid (metafysisk indifferens)

- døden som skandale; "Das Leben lebt nicht"

9) Kritikens umulige begrundelse - ståstedets fravær

- intet ståsted uden for tryllekredsen (jvnf. MM, nr.153)

- selv-inficeringen; besindelsen

- at tale fra forlønningens standpunkt: endnu-ikke (. Bloch)

- samfundet er erfaringen iboende ("gennemsyningen")

10) Kritiske røster - mange åbne spørgsmål:

- elitær kritik? ("Grand Hotel Abyss", Hannah Arendt)

- tidsbunden: til datidens avantgardeforestilling og historisk-indsocialiserede idealer?

- éndimensionalt fornuftsbegreb? (Habermas: fornuft er mere end en instrumental fornuft; kritikobjektets totalisering; se tekst 5, s.240f)

- det umulige i at ville oparbejde alt/sonen al uret - opbygge al erfaring intellektuelt og kritisk?

- at forudsætte en ubesmittet, ren, naturlig væren "bagom" og "før" - drifterne som modstandskategori - natur-normativitet?

- totaliserende civilisationshistoriekritik (er tænkningen selvødelæggende og fatal..."as such"?)

- negativ subjektløs historiefilosofi?

- totaliserende sprogkritik? (Wellmer; performativ selvmodsigende; hvad redder Adornos eget sprog fra kritikken? - 345-6 i OD: den adressatløse flaskepost - historiens vidne)

- ender i paradoksologien ("sæbesmutten"; det enigmatiske som skjulested for tvivl og uklarhed)?

- for stor tiltro til kunsten? (Schanz)

- for éntydigt kulturbegreb? (hornbriller imod massekulturen; Wieneroperaens af-auratisering; er al underholdning fordummende; er kliché-kritikken selv blevet en kliché?)

- ulysten til at begrunde? (Benhabib, Habermas, Schnädelbach)
- blot et trostilbud uden for argumentationens rum?
- ingen praksis-anvisninger? (Krahl, Negt, VS...)
- se også tekst 5, s.235-236, 256-257 + 262 etc.

* Opsummerende: Adorno er en genuin forskelstænder. Ikke-identiteterne tales frem og undersøges: tænkning-væren; før-nu; fornuft-væren; totalitet-spor/ruiner; præntion-filosofisk arbejde; virkelighed-tildækning; håb-legitimation)

* * * * *

Mulige citater at granske, hvis Oplysningens Dialektik skulle nærstudies, ordnet under hovedemner:

* FORARBEJDELSE OG FORVALTNING

"Væren anskues under forarbejdelsens og forvaltningens aspekt" (OD, 134)

* VIDENSKAB OG FILOSOFI

"Videnskaben selv har ingen bevidsthed om sig selv, den er et værktøj" (OD, 135) - videnskab og arbejdsdeling (OD, 329)

"Filosofi er ikke syntese, grundvidenskab eller fællesvidenskab, men bestræbelsen på at modgå suggestionen, beslutsomheden til intellektuel og virkelig frihed" (OD, 330)

- nej til åndens taylorisering
- filosofiens stemme tilhører genstanden (OD, 331) - "Filosofi er den modsigelses stemme, som uden den ikke ville komme til orde, men tavs triumfere." (OD, 331 * stærkt filosofibegreb)
- ikke at ville være med: magtesløshed og melankoli (OD, 343)
- afmystificeringen af verden afskaffer animismen (OD, 37): "Alt, hvad der ikke vil lade sig måle med beregnelighedens og nyttens målestok, er for oplysningen betænkelig." (OD, 38 * skarp positivismekritik)
- "Subjektets distance til objektet, forudsætningen for abstraktionen, har sin rod i den distance til sagen, som herren opnår gennem det beherskede." (OD, 47)
- "Abstraktionen, oplysningens værktøj, forholder sig til sine objekter ligesom skæbnen, hvis begreb den udsletter.: som likvidering." (OD, 47) - "under det abstraktes nivellerende herredømme..."
- tør visdom og gentagelse - varer og industrialisme
- sproget var før både identisk og ikke-identisk med sig selv (eks. træet) (OD, 49-50) - denne erfaring udslettes. Oplysningen: der må ikke være noget udenfor/angsten for det ikke beherskelige (OD, 50)

* ALMENBEGREBET OG DET ENESTÅENDE

- skarp kritik af klassifikationen - men også en markering af det paradoksale: det er meningsløst at slå mod almenbegreber. Men alligevel mindes vi om, at "Verden er enestående" (OD, 301-2)

* OM SPROGET

Adornos sprogfilosofi, såfremt han "har" en sådan, er (1) ikke nominalistisk (består ikke af arbitrære sprogtegn; "fritsvævende tegn", OD, 53, 59), (2) ikke begrebsrealistisk (væren og tænkning er "flået" fra hinanden) og (3)

ikke mysticistisk-anti-begrebslig (den blotte henvisning til noget "oprindeligt". Nominalisme- og begrebsrealismekritikken slår ikke om i en færdig syntese, der ved hvordan der alment skal formidles mellem genstand og begreb. Snarere ser det aldrig afsluttede, paradoksale "spil" mellem genstand og begreb - mellem objekt og subjekt som det sted, hvor sproget må bringes til at erindre og hvor begrebet må anstrenge sig.

- sprogets indtræden i historien - præster og troldmænd og tvang (OD, 56)

"Thi jo mere fuldkomment sproget går op i meddelelsen, jo mere ordene i stedet for at være substantielle betydningsbærere bliver til kvalitetsløse tegn, jo renere og mere gennemsigtigt de formidler det mente, desto uigennemtrængeligere bliver de samtidig. Sprogets afmytologisering slår - som et element i den samlede oplysningsproces - tilbage i magi." (OD, 233-34)

Ordet stivner til formel, det fikseres til sagen...

"I stedet for at bringe genstanden til erfaring, eksponerer det rensede ord den som et tilfældigt abstrakt moment, og alt andet - som i kraft af tvangen til ubarmhjertig tydelighed er afskåret fra udtrykket, der ikke længere findes, forkrøbler dermed også virkeligheden." (OD, 234)

Det rationaliserede ord - spændetrøje og længsel

Sproget - forvandles til forhastede signaler...

Vilkårlighed og forlegenhed - Bob, Harry - fungible teams

Blind gentagelse af designede ord..."Det erfaringslag, som gjorde ordene til de menneskers ord, der udtalte dem, er gravet bort, og i den prompte tilegnelse antaget sproget den kulde, som indtil da kun hørte det til på plakatsøjlerne på avisernes annoncesider." (OD, 236)

Mennesker anvender ord de ikke forstår, stereotyper..

Det fascistiske folkefællesskab har skamferet sproget - "Man formår ikke længere at høre den vold, som overgår ordene..."(OD, 237 - det totalitære sprog

Pseudo-individualitet... og såkaldt personlighed

"Manglen på fornuft har ingen ord..." men "Mennesker ejer den fornuft, som skrider ubarmhjertigt frem." (OD, 333)

"Dyrets verden er begrebsløs. Der er intet ord i den til at fastholde det identiske i fænomenernes strøm.." (OD, 334)

"Dyret lystreer navnet og har intet selv"

"For at lykken skal kunne blive substantiel, rumme døden i sig, kræves identificerende erindring, dulmende erkendelse, en religiøs eller filosofisk idé, kort sagt begrebet. Der findes lykkelige dyr, men hvor kortåndet er ikke denne lykke.."

- sproget er en modstand, en rygrad

"Sproget af i dag beregner, betegner, forråder, animerer til mord, det udtrykker ikke" (OD, 340)

Propaganda - gør sandheden til rent middel; forløjethed, løgnens fællesskab; menneskefjendsk (OD, 344-45) - det indbildte vidne: "Hvis talen i dag kan henvende sig til nogen..." &

- Adornos eget symbolsprog: De mange værkers tilstedevær' som publicerede artefakter er som at ligne med det at sende en flaskepost ud på et åbent hav (Adorno, bind 1-20 = et meget langt brev, I dare say (SNL)) og at håbe, men ikke at vide, om den bliver fundet & læst.

Referencer:

1) Theodor Wiesengrund **Adorno**: "Sociologi og empirisk forskning"

2) Theodor Wieselgrund **Adorno**: "Om subjekt og objekt"

3) Theodor Wieselgrund **Adorno**: "Om kulturindustri" – disse tre tekster kan findes i TWA: *Kritiske modeller*, Kbh. 1972

4) Flemming **Juhl**: "Frankfurterskolen. Filosofi som kritisk teori", i P. Lübcke (red.): *Politikens Vor Tids Filosofi. Engagement og forståelse*, Kbh. 1988 (1982)

5) Steen **Nepper Larsen**: Del II om Adorno i *En fortolkende opdagelsesrejse i Münchhausens sumpe. Tre essays om kritisk normativitet. J. Habermas, F. Nietzsche og Th.W.Adorno som anledning*, RUC 1987 (upubl. Speciale; kan lånes på RUCs bibliotek)

6) L.-H. **Schmidt** (red.): "Kritisk teori" i *Det videnskabelige perspektiv*, Kbh. 1994 (1991)

* * * * *

3. Adorno og det arkitektoniske

"Det at forklare involverer, enten man vil det eller ej, at man fører det nye og ukendte tilbage til det bekendte, selvom det bedste ved værkerne stritter imod dette."

Theodor W. **Adorno**: "Ästhetische Theorie", S.521

1. ETISK SENSIBILITET I ERFARINGSLØSHEDENS TIDSALDER

Adorno: Det hører med til moralen ikke at føle sig hjemme i sit hjem & man kan man slet ikke bo mere. Her taler jeg om *det arkitektoniske* som et flertydigt felt.

2. AFSTUMPNING UNDER DEN RENE FUNKTIONALITETS LOV

"Teknificeringen gør foreløbig enhver gestus præcis og afstumpet og mennesket med. Den ribber dets bevægelse for al tøven, al omtanke, al dannelse. Den underkaster dem tingenes uforsonlige, så at sige historieløse krav. Således glemmer man næsten, hvordan en dør kan lukkes sagte, forsigtigt og dog fast. Bilernes og køleskabenes skal slås i, andre er tilbøjelige til at smække i af sig selv og dermed påtvinge de indtrædende den uvane ikke at se sig tilbage, ikke at værne om det hus, som åbner sig for dem. Man kan ikke yde den nye mennesketype retfærdighed uden at være sig bevidst, hvad der uophørligt helt ind i de hemmeligste innervationer overgår ham fra tingene i omverdenen. Hvad betyder det for subjektet, at der ikke findes palævinduer, som kan åbnes, men kun uhåndterlige skydevinduer, ingen sagte dørklinker med drejbare kuglehåndtag, ingen forhaver, ingen trappetrin ned til gaden, ingen mur om haven? Og hvilken bilist har ikke følt sig fristet alene af sin motors kræfter til at udrydde gadens skadedyr, fodgængere, børn og cyklister? I de bevægelser som maskinerne forlanger af dem, der betjener dem, ligger allerede det voldelige, hamrende, stødvis uophørlige i de fascistiske mishandlinger. Erfaringens uddøen skyldes ikke mindst, at tingene under den rene funktionalitets lov antager en form, som indskrænker omgagen med dem til ren håndtering uden at tillade noget overskud hverken i handlefrihed eller i tingens selvstændighed, der kan overleve som erfaringskerne, fordi den ikke bliver opslugt af handlingens øjeblik." (MM, # 19: "Ikke banke på").

3. ISOLERING VED SAMFÆRDSEL

"Mennesket rejser på gummihjul, strengt isoleret fra hinanden". "Kommunikationen sørger for at gøre menneskene ens ved at skille dem fra hinanden." ("Opl. Dial.", 1995, s. 304)

4. KONTRASTER OG MODBILLEDER

„Wohnen unter freiem Himmel wie in Kabinen von Flusskähnen oder in Zigeunerwagen. Die Trennung zwischen dem Offenen und dem, was überdacht ist, wird vergessen, als erinnerte sich das Leben seiner nomadischen Vorzeit.“ („Luccheser Memorial“, S.396)

„Die ganze Stadt Lucca ist von einem Wall eingehegt./.../Dort sieht man an den sommerwarmen Herbsttagen Clochards friedlich schlafen. Das Tröstende darin: wäre einmal keine Armut mehr, so müsste die Menschheit so unbewacht schlafen können wie heute nur ihre Ärmsten.“ (do, S.398)

”Homophone Architektur” – arkitektur i samklang med mennesket.

5. UTOPI – BÅDE DET BEDSTE STED OG ET IKKE-STED

”Hvis livet uden videre opfyldte sin bestemmelse, ville det forfølge den.”

”Et emanciperet samfund ville ikke være nogen enhedsstat, men virkeliggørelsen af det almene i forsoningen af forskellene. /.../ ... og tænke sig den bedre tilstand som én, hvor man uden angst kan være forskellige.”

Minima Moralia, uddrag af hhv.
50: Huller & # 66: Mélange

”Rien faire come un betê, ligge på vandet og kigge fredeligt op i himlen, ’at være, ikke andet, uden nogen videre bestemmelse og opfyldelse’, kunne træde i stedet for proces, gerning og opfyldelse og således i sandhed indløse den dialektiske logiks løfte om at munde ud i sit udspring” (MM, # 100: ”Sur L’eau”).

6. ”FUNKTIONALISME I DAG”

I 1957 holdt Adorno jubilæumstalen i forbindelse med *Deutsche Werkbunds* 50 årsdag. ”Intet er mere trøstesløst end den tyske genopbygningsstils moderate Moderne...” (s. 47).

7. AT KRITISERE OG AT REDDE DET ORNAMENTALE

Ren funktionalisme bliver til ren vold. Livet kan ikke leves som ren funktion i rene formålsbestemte arkitektoniske rum.

8. RECIPROCITET OG IMMANENS

”Taler man, hvilket jo har sin grund, i arkitekturen om rumfølelse, så er denne rumfølelse intet abstrakt *An sich*, ikke følelse for rummet slet og ret, der jo slet ikke lader sig forestille anderledes end gennem noget rumligt. Rumfølelse er vokset sammen med formålene; hvor den i arkitekturen står sin prøve som noget formålstjenligheden overstigende, er den tillige formålene immanent. Om en sådan syntese lykkes, er vel et centralt kriterium på stor arkitektur. Denne spørger: hvordan kan et bestemt formål blive rum, i hvilke former og i hvilket materiale; alle momenter er reciprok relaterede til hinanden. Arkitektonisk fantasi ville efter det være evnen til at artikulere rummet gennem formålene, at lade dem blive rum; at oprejse former efter formål. Omvendt kan rummet og følelsen af det kun være mere end det fattigt formålstjenlige, hvor fantasien sænker sig ned i formålstjenligheden. Den sprænger den immanente formålssammenhæng, som den skylder sig selv.” (s. 50)

"Åbenbart findes der i materialerne og formerne som kunstneren modtager, og som han arbejder med, så lidt de endnu indeholder mening, trods alt noget, som er mere end materiale og form. Fantasi vil sige: at stimulere dette mere..." (s. 50)

9. PRODUKTIVKRÆFTERNES TO ANSIGTER

"Menneskeværdig arkitektur tror bedre om menneskene, end de er; sådan, som de efter tilstanden af deres egne, i teknikken legemliggjorte produktivkræfter kunne være." (s. 51)

"I frihedens tilstand ville menneskene ikke rette sig efter teknikken, som er til for dem, men teknikken efter dem." (s. 53)

10. SKRIFTEN SOM PROVVISORISK HJEM

"Skribenten indretter sig hjemligt i sin tekst. På samme måde som han laver uorden med alle de papirer, blyanter og underlag han slæber med fra rum til rum, opfører han sig i sine tanker. De bliver til møbler, som han slår sig ned i, hvor han føler sig veltilpas, eller ærgerlig til mode. Han stryger kærligt hen over dem, slider på dem, bringer uorden dem, flytter om på dem, og ødelægger dem. Den, der ikke mere har noget fædreland kommer til at bo i det, han skriver." (Minima Moralia, # 51: "Bag spejlet")

Tidligere i samme aforisme bivånes ordene: "Skribenten bør ikke indlade sig på en adskillelse mellem det smukke og det saglige udtryk... Hvis det lykkes for ham fuldt ud at sige, hvad han mener, så er det smukt."

Adorno paralleliserer således direkte og uden omsvøb den skriftmæssige og den arkitektoniske indholds- og formproblematik igennem sit forfatterskab.

Litteraturliste

Theodor W. **Adorno**:

- "Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben" (1951), i: Gesammelte Schriften (GS) Band 4, Darmstadt 1998. (Dansk oversættelse: „Minima Moralia. Refleksioner fra det beskadigede liv“, Kbh. 2003 v. Nina Lautrup-Lansen og Arno Victor Nielsen)

- "Ästhetische Theorie" (1970), i: GS Band 7, Darmstadt 1998. (På nær afsnittet "Det naturskønne", der er at finde i Jørgen Dehs' oversættelse i den af Dehs redigerede: "Æstetiske teorier. En antologi", Odense 1998 (1995), er Ås. Th. ikke oversat til dansk. Norsk oversættelse: „Estetisk teori“, Trondheim 1999, v. Arild Linneberg.)

- „Funktionalismus heute“ (1957) i „Ohne Leitbild“ i „Kulturkritik und Gesellschaft I“, i: GS Band 10.1, Darmstadt 1998. Oprindeligt afholdt som jubilæumstale i forbindelse med *Deutsche Werkbunds* 50 årsdag i 1957. (Dansk oversættelse „Funktionalisme i dag“ i tidsskriftet Slagmark nr. 27, Århus 1997, ved Steen Langballe Nielsen)

- "Luccheser Memorial" i Ohne Leitbild" i „Kulturkritik und Gesellschaft I“, i: GS Band 10.1, Darmstadt 1998. (Jeg oversætter ikke disse skønne strofer; de skal klinge på tysk)

Theodor W. **Adorno** & Max **Horkheimer**: "Dialektik der Aufklärung" (1944, 1947), i: GS Band 3, 1998. (Dansk oversættelse: „Oplysningens dialektik, Filosofiske fragmenter“, Kbh. 1995 v. Per Øhrgaard)

Emil **Angehrn**: "Der endlose Streit", i U. J. **Wenzel** (Hrsg.): "Vom Ersten und Letzten. Positionen der Metaphysik in der Gegenwartsphilosophie", Frankfurt a/M 1998

Hilde **Heynen**: "Architecture and Modernity. A Critique", Cambridge (Mass.)/London (England), 1999

Steen Nepper **Larsen**: "En fortolkende opdagelsesrejse i Münchhausens sumpe. Tre essays om kritisk normativitet. Jürgen Habermas, Friedrich Nietzsche og Theodor W. Adorno som anledning", Institut for Historie og Samfundsforhold, Skriftserie nr. XV, RUC 1987

Steen Nepper **Larsen**: "Ikke-transparente tanker. Otte refleksioner over Adornos aforisme 'Huller'", i tidsskriftet Kritik nr.165, Kbh. 2003

Adolf **Loos**: "Ornament og forbrydelse" (1908), i tidsskriftet Slagmark nr. 27, Århus 1997. (Fremlagt for *Akademischer Verband für Literatur und Musik* i Wien i 1910. Oversat af Peter K. Westergaard)

Anders V. **Munch**: "Den stilløse stil – Adolf Loos", Kbh. 2002

Henrik **Oxvig**: "Om arkitektur som filosofi, videnskab og kunst", i tidsskriftet Slagmark nr. 27, Århus 1997

Hans-Jørgen **Schanz**: "Forandring og balance. Refleksioner over metafysik og modernitet", Århus 1990

4. At slå søm i en solopgang

En begyndende solopgang - betragtet på grænsen mellem at være i og over havet - får, hvis det er klart vejr og sanserne er klare, imødekomende og eventyrlystne, på et tidspunkt en ganske særlig intens farve, der forekommer mig at være mere rød end rød og mindre orange end orange.

Kunne jeg dog bare fastholde dén sol - få tiden til at falde af sine hængsler og stå helt stille. Se alle ure forsvinde som dug for solen og alverdens fremtidige gøremål fortone sig i den tavse ikke-lyd fra en hær af grimme mobiltelefoner, som ingen længere gad at besvare - så ville jeg være lykkelig; thi al lyst vil som bekendt den dybe, dybe evighed.

Men problemet er jo, at både det skønne - og lykken ikke mindst - forsvinder ved forsøget på at gøre dem til nagelfaste fænomener inden for den menneskelige kontrols sfære. Som bekendt kan man ikke slå søm i en opgående sol, ligesom man ikke kan fikse sin elskede i et særligt-herligt orgiastisk brøl eller en særlig stemning med et simpelt tryk på et fotografiapparat.

Slår man søm i en solopgang bliver den til en på én gang farvestrålende, men også flad plakat uden medhjælpende og kontekstberigende fuglesang, bølgeskulp og sand mellem de tæer, der snart skal dypes i den lokale udgave af og forbindelse til verdenshavet.

Det smukke lyser op; det griber efter sandheden i det, der ikke kan fastholdes; det skrøbelige. Jo mere fuldkommen en solopgang er, desto mere falder de menneskelige intentioner bort fra den. Formodentlig kan den heller ikke bruge os til noget.

Solopgangen er en begivenhed, som vi må vise os åbne for og værdige til at begribe. At være menneske er at fortolke sin væren i det man er. Den menneskelige tilværen er en kastethed og en udleverethed. Jeg blev formeligt kastet ud af sengen og ned på stranden. Vi fældes umærkeligt ind i verden; vi er altid i gang med at bebo den, mens den flyder over af de betydninger, vi synes at være dømt til at begribe og at blive grebet af.

En solopgang er i øvrigt kun en solopgang for den, der ser den fra ét bestemt sted. Den er stedbundet og unik - men også knyttet til din krops enestående perspektiv. Netop hér og ikke dér - netop nu og ikke om fem minutter. *It is now or never*. At føle naturen, for en gangs skyld dens stilhed, er blevet til et sjældent privilegium - og det kan igen udnyttes kommercielt eller gøres til genstand for en trøstende erstatning for den skønhed, som det normale, samfundsmæssige hverdagsliv måtte savne. Hinsides vareverdenens og kompensationsens agre så jeg den røde morgensol og blev højstemt og glad.

Skrækindjagende og vidunderligt er det også at erfare og tænke på, at en rose blomstrer uden et hvorfor. Den blomstrer, fordi den blomstrer og agter ikke på, om vi agter den - endsige om vi kan finde på at synge eller skrive om den som et symbol på liv, lykke eller kærlighed.

For at forstå denne vor forlegenhed behøver vi ikke nødvendigvis at blive religiøse eller at takke en ophøjet eller omnipotent Gud. Vi kan sagtens nøjes med at gribe til en gammel græsk myte, der venter på os hos digteren Poseidippos. Kairos er en antik figur, der flyver som vinden og er skarpere end den skarpeste æg. Kairos behersker alt og løber altid. Han synes bestemt ikke at være for fastholdere. Men når vi søger at gribe Kairos i flugten, må vi selv være rolige og ydmyge. Kairologi er på denne vis den rette tids filosofi. Kairos er et billede på øjeblikkets rette forløsning. Det forførerisk-fatale syn på tiden som en række af adskilte punkter på en aldrig-stoppelig enhedslig tidslinie forsvinder, da øjeblikket får fylde, og tidens pil stivner i flugten. At der overhovedet eksisterer roser, er det mystiske - ikke hvilken farve de har, eller hvordan de ser ud.

På den anden side kan øjeblikket også få fylde, når vi bevæger os i fuld fart på cykel eller i bil - eller på nettet. Når vi læser åbnende bøger, hører begavet radio eller beruser os i sociale fællesskaber. Livet længes efter ureglementerede erfaringer. Det overraskende og uventede kan opstå når som helst, hvis vi tillader det.

Livet er ikke blot sin realitet, men frem for alt sin mulighed. Der er altid et mere, end det, der er. Det er dette mere, det hele drejer sig om - dette attråværdige profant-metafysiske mere, som ingen dogmatik eller ideologi nogensinde kan formå at dødlægge eller monopolisere.

Sagt med et gådefuldt citat af den tyske filosof Theodor Wiesengrund Adorno, der ud over at fylde 100 år i år in absentia - da han døde for lang tid siden i 1969 - har inspireret mig til at kreere og skrive denne tekst, som jeg vil dedikere til ham og hans minde: "Kun, når det som er, lader sig forandre, er det, som er, ikke alt". Jeg tager lige den enigmatiske sentens én gang til, mens den irriterende sol forsvinder bag en dansk normalsky og taber betragteligt i intensitet: "Kun, når det som er, lader sig forandre, er det, som er, ikke alt".

5. Økonomisk autisme

Vi lever i et gådefuldt samfund. Hvorfor skal økonomien ikke kunne begrunde sig selv, og hvorfor evaluerer vi aldrig det økonomiske system?

PET, FET og politiet må med jævne mellemrum kunne stå offentligt frem og forsvare og evaluere, hvad de har gjort. Det kommer uvilkårligt i mediernes og befolkningens nysgerrige søgelys, hvordan de tre magtfulde apparater har håndteret fænomener som Blekingebanden, Frank Grevil-sagen og rydningen af Ungdomshuset. På trods af at der aldrig er noget at komme efter, må selv ledende politikere også finde sig i at skulle begrunde, hvorfor vi skulle i krig i Irak, og hvorfor det tilsyneladende er legitimt at blande sig i DRs programflade og f.eks. kræve at visse medarbejdere får silkesnoren subs. mindre at lave.

Således synes kontrol- og evalueringstrenden i Danmark ikke kun at ramme undervisnings- og sundhedssektoren. Det er ikke kun lærere, socialrådgivere og hospitalsansatte, der beredvilligt skal kunne fordoble sig selv på kommando og udvikle evner til strategisk forsvarstale; det må topchefer for offentlige organisationer og private firmaer også. Hele systemer sendes til kogevaske for åben skærm (Strandvænget, Fødevarekontrollen og Brixtoftes Farum). Løgnagtige og driftige forretningsmænd hænges ud i prime time på TV.

Det eneste system, der aldrig nogensinde bliver afkrævet en begrundelse for at være til, eller som bliver bedt om at evaluere sig selv, gå til medarbejdersamtale eller tage på et kompetencegivende kursus, er det økonomiske. Økonomien er simpelthen autistisk. Den er lukket inde i sin egen verden, den kører på frihjul uden at være i kontakt med omgivelserne. Det virker, som om økonomien - ligesom solen og regnen - bare er noget, der er der. Den er simpelthen naturlig, ubetvivlelig og kommet for at blive.

Ordet økonomi er sammensat af to gamle græske ord *oikos* og *nomos* (hus og regler/love). Økonomi drejer sig direkte oversat om regler for den fælles husholdning. Samtidig kan økonomi bestemmes som en kompleks flerhed af sociale relationer. I den samfundsmæssige trafik udveksler og produceres der varer og tjenesteydelser. Penge skifter hænder, rigdom og privilegier fordeles. Der arbejdes, spares op, investeres og konkurreres på livet løs.

ER DET IKKE GÅDEFULDT, at videnskaben, kulturen, kunsten og de forskellige politikfelter alle sammen i stigende grad bliver vurderet på, om de bidrager til økonomisk vækst; men at der aldrig stilles krav om, at det økonomiske skal være andet end økonomisk rationelt? Uden at tænke nærmere over det, og uden at det har været til folkeafstemning, har vi gjort samfundet afhængigt af én overordnet logik, der endog tillader sig at være selvfølelsket og autistisk. Ingen tænker på at kræve, at økonomien skal kunne besinde sig, eller at den måske burde være en kende beskeden.

Det betyder selvfølgelig ikke, at konkret økonomisk ageren ikke kan blive kritiseret. Alt lige fra mistrøstige investeringsplaner, dårlige produkter til et illegitimt overforbrug kan lægges for had; men det økonomiske system opfattes som sundt i sig selv. Økonomiens ypperligste ansigt udover en række toptunede virksomheder er som bekendt markedsmekanismens usynlige hånd, der skænker os alle de ting, vi har brug for. Helt uden en overordnet rationel plan, og ganske uden at vi tinges om tingene i tidskrævende fællesskaber, skænker udbuds- efterspørgselsmekanismen os den bedste af alle verdener at leve i.

Økonomien er det eneste system, der er åbenlyst selvcentreret og selvreferentielt. Kravene om økonomisk effektivitet sender kolossale bølgeskulp ind i samfundet. Her kan blot nævnes fem aktuelle eksempler: Som bekendt er det god latin i samtiden at være effektiv og performativ og altid at kræve at få noget for noget. Det er også bedre at være rig end fattig, og bedre at klare sig i den globale konkurrence end ikke at gøre det. Det er nødvendigt at slanke og modernisere den offentlige sektor (alt fra kommunalreformen til universitetsfusionerne

begrundes økonomisk). Alle medarbejdere skal være kreative og innovative af hensyn til den økonomiske konkurrenceevne. Vi skal udvikle en oplevelsesøkonomi og finde snedige måder at tjene penge på inden for den immaterielle kultursfære, for i et overmåde rigt samfund hungrer folk efter at forbruge begavede elegant designede varer.

ØKONOMIEN vil gerne gøre alt til varer. Den vil sætte pris på det ikke-økonomiske og bringe nye varer på markedet. Der øjnes økonomiske potentialer i så forskellige "ting" som viden, sprog, kultur, natur, æstetik, begær, drømme, oplevelser, nysgerrighed, omsorg og empati. En større hær af økonomiske agenter og narrative kommunikationssvende af begge køn arbejder på at omforme eksterne størrelser til endogene elementer i den altædende økonomi.

Da økonomien aldrig afkræves begrundelser for sin egen legitimitet, og da dens principper om at købe billigt og sælge dyrt er blevet mere evidente end Amen i kirken, så er den blevet til et selvimmuniseret system, til et selvrygklappende velvoksnet barn vi ikke kan nå. Denne stærke skikkelse er på én gang rundet af den verdensanmassende vesterlandske smag og en besynderlig disinteresseret dovenskab, der gør, at vi end ikke gider at prøve på at forstå, hvad det er, vi har gang i.

MEN det forekommer mig nu, at det er for fantasiløst og for passivt alene at give økonomien ansvar for og ret til at dominere alle dele af den samfundsmæssige husholdning. Når en offentlig serviceydelse bliver til en vare, der ikke gives den rette tid til at få kvalitet; når viden prissættes og trækkes væk fra det fælles, og når oplevelsesøkonomiens og evalueringskulturens klamme hænder befamler os, så mærker vi, hvor uheldigt det er, at vi giver økonomien lov til at køre sit eget autistiske spil uden for vores rækkevidde.

6. Solnedgangen over Bøhmen

Mere gul end gul, mere orange end orange, mere bestandig end forgængelig. Den massive luftforurening i det motorvejsfattige og landlege Bøhmen i det nordvestlige Tjekkiet gav solnedgangen over den hjemførende højskolebus fra endnu en rejse til Prag et hyperrealt skær en aften i 1990'erne. Det af kemi kraftigt kolorerede og kulturskønne natursceneri mindede os for en kort stund om, at vore naturbilleder ikke blot farves af forventningerne om, hvad vi gerne vil se, fx noget skønt, eksotisk eller storladent; men at de simpelthen direkte tager farve af den teknologisk 'avancerede' civilisation. For de osende skorstene var begrebet bæredygtighed ikke blot en by i Rusland; det var slet ikke opfundet i ex-Østeuropa endnu, på trods af at den norske urmoder med det poetiske navn Gro allerede havde lanceret det i 1987. Den vildt sublime solnedgang var et sandt sindbillede af det naturskønnes transformation. Menneskets naturforhold blev blændet op for os, ikke blot på den ydre, men også på den indre skærm. Den urene solnedgang gav os et rent og umisforståeligt billede af det, vi også (vælger at) gør(e) ved naturen. Det på sin vis uhyggelige farveorgie over og omkring os talte til os med en stemme, vi dog kun kunne høre for det indre øre. Landskabet emmede af hjemløs selvbesindelse, men snart nåede vi heldigvis frem til Tyskland, hvor vi uden slinger i valsen kunne sætte speederen i bund og glemme, eller rettere aktivt fortrænge, hvad vi ikke brød os om at have set.